

Hat Sanatında Besmele II: Hattın Dizilimi ve Hatta Kullanılan Teknikler

Yrd. Doç. Dr. Mahfuz ZARİÇ¹

¹ Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mahfuzzaric@gmail.com

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published
10.06.2016	19.01.2017	06.02.2017

ÖZ

Üç boyutlu plastik sanatlara mesafeli yaklaşan İslam medeniyetinde hat sanatında ise muazzam bir zenginlik söz konusudur. İslam medeniyetinde “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla” mealiyle Türkçeye tercüme edilen Besmele lafzına hayatın pek çok alanında büyük bir önem atfedilmiştir. İslam’ın çizgi sanatı olan hat sanatında Besmele’nin güzel yazımına ayrı bir önem verilmiştir. Hattatlar, estetik değere sahip besmele örnekleri verebilmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Hat oluşturmada istifleme, müselsel/bitişik yazma, müsennasını çıkarma, hattı iki yana yaslama, elif ve lam harflerinin vurgulaması gibi yöntemler kullanılmıştır. Besmelelerde kabartma-oyma, gubarî/çok ince yazma, filografi gibi teknikler; resim-hat, resim-ebri birlikteliği de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam hat sanatı, Besmele, estetik

Formula “Bismillahirrahmanirrahim” In Line Art II: Designing Calligraphy and Techniques

ABSTRACT

There is an enormous wealth in calligraphic art on Islamic civilization unlike the abstinence to three-dimensional plastic arts. The term of “Besmele” that translates as “In the name of Allah, Most Gracious, Most Merciful.” has been seemed very important in the Islamic civilization in the many fields of life. Accordingly the penmen have given very prominent to penning Besmele in the line art of Islam named “Hatt”. The calligraphers have almost contested with each other for the sake of penning aesthetic patterns of Besmele. Some methods have been used in creating calligraphies like stacking, "müselsel"/adjoining writing, reflecting line's appear/making "müsenna", justifying line side to side, highlighting letters "elif" and "lam". We can see in Besmele’s techniques such as fluffing-carving, writing very thin/"gubarî", filografi, calligraphy-picture and “ebri/marbling”-picture combinations.

Key Words: Islamic line art, Besmele, aesthetic

1. GİRİŞ

Hat sanatında tarihi seyri içinde yaygın olarak kullanılmış belli başlı hat türleri “kûfî ve ma’kıl’î”; Aklâm-ı sitte’den “muhakkak, reyhanî; sülüs, nesih; tevki’ ve rikaa’ ”, Aklâm-ı sitte sonrası ise “ta’lik, divanî ve rik’a” gibi hat çeşitleridir. Bu hatlar ve bunların alt türlerinin yanı sıra diğer hat türleri ile sanatçılar farklı kompozisyonlar elde etmek üzere “istifleme, müselsel yazma, müsennasını çıkarma, iki yana yaslama, elif ve lam harflerini vurgulama; kabartma-oyma, gubarî, filografi, resim veya ebru ile kullanma, dijitalize etme” gibi pek çok yazım tekniği kullanmışlardır.

Burada birer örnekle ele aldığımız hat ürünleri, taşıdıkları dinî niteliklerinin yanı sıra öncelikle birer sanat eseridir. Hattatlar, diğer sanat dallarının icracıları gibi güzelliği/estetik değeri hedef gözetmişlerdir. Eserlerinde sergiledikleri hünerleriyle de adeta birbirleriyle yarışmışlardır.

2. AMAÇ

Bu çalışmada İslam medeniyetinde kendisine büyük anlamlar atfedilen Besmele örnekleri, hat sanatında “yazının/hattın dizilimi ve hatta kullanılan teknikler” itibariyle ele alınmıştır. Bu çalışmanın gayeleri, hat sanatına ilgi duyacakların İslam yazısı olarak çeşitli hatlara -tarihi gelişimlerini de dikkate alınarak- göz aşinalığını sağlamak, İslam hat sanatında Besmele lafzının yazımına gösterilen önemi ve hat sanatçıların zengin hayal ve sanat gücünü dikkatlere sunmak; resim ve heykel sanatlarına mesafeli yaklaşmış olan İslamî sanat geleneğinde hat sanatındaki çeşitliliğe ve birikime “Besmele” örneği bağlamında dikkat çekmektir.

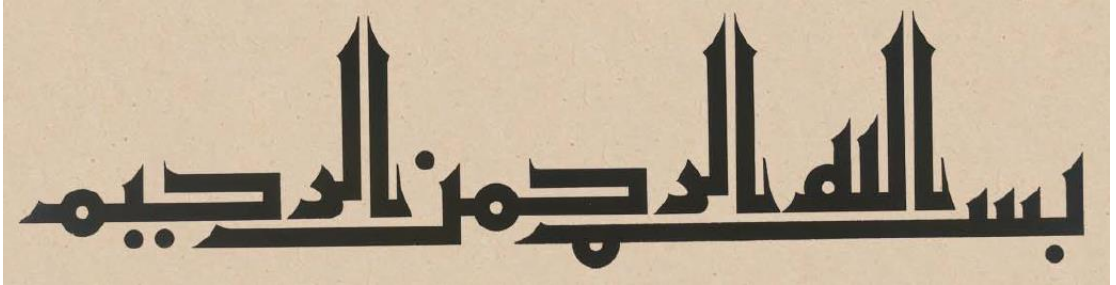
3. YÖNTEM

Tasnif ve inceleme yöntemi olarak bu makalede yaptığımız sınıflandırmada tekrara düşmemek adına her bir görseli “yazıldığı hattın türü/yazı stili, hattın dizilimi ve hatta kullanılan teknikler, hattın oluşturduğu motif veya hattın geometrik görünümü itibariyle” ve sadece bir başlık altında değerlendirdik. Şüphesiz bu durum, her bir hat örneğinin “sadece” birlikte anıldığı özelliği taşıdığı anlamına gelmemektedir. Belirgin kılmak üzere bazı görsellerdeki Besmele kısımları tarafımızdan renklendirilmiştir. Çalışmanın sonunda eserlerine yer verdiğimiz kimi hattatların, hatlarda yer alan imzalarını da estetik imza geleneğinin devamlılığını göstermesi açısından ayrıca listeledik.

4. HATTIN DİZİLİMİ BAKIMINDAN BESMELE ÖRNEKLERİ

4.1. İstifli

Hat sanatında istifli terimi ile sözcük veya harflerin hattatın elde etmek istediği kompozisyona ve hattın/sözün adabına uygun olarak düzenlenmesi kastedilmektedir, bu terim başlı başına bir tazım tekniği değildir. Besmele örneklerinin çoğunda “Allah” lafzının özenle istiflendiği ve çoğunlukla üstte tutulduğu dikkat çekmektedir.

Emin BARIN
(GÜNDÜZ, Hüseyin, **İSMEK El Sanatları Dergisi**, S. 7: 6)
Modern kûfi hatlı

4.2. Müselsel-Birleşik Yazılı

Müselsel, birleşik yazılı hat demektir. Metindeki bütün harfler ve sözcükler, birleşmeyen harfler de dâhil olmak üzere bitişik yazılır.

Ahmed Karahisarî
(ÜNLÜ, Semra, **İSMEK El Sanatları Dergisi**, S. 20: 13)

Bu müselsel hatta celî sülüs yazılar üstten birleştirilmiştir.

4.3. Müsenna

Müsenna tarzı hat istiflemede yazılı metnin yansıması/aynadaki görüntüsü metnin genellikle sağına veya soluna aksettirilir.

Müsenna tarzlı Besmele istiflerinde¹ yansıma görüntüler, asıl hattın bazen sağına bazen soluna bazen de üzerine işlenmiştir.

Osman ÖZÇAY
Hamid AYTAÇ'TAN naklen, tezhip: Gamze YORGANCI-Muhammed el-Murr Koleksiyonu
(BERK, Süleyman, **Hat Sanatı**: 116)
Yansıma solda. Celî sülüs hatlı.

4.4. İki Yana Dayalı

Osman ÖZÇAY
(BERK, Süleyman, **Hat Sanatı**: 116)
Celî sülüs hatlı.

¹ İstifli hat, yazı metninin uygun olacak şekilde yer yer üst üste getirilmiş hat demektir.

4.5. Elif ve Lâm Harflerinin Öne Çıkarılanlar

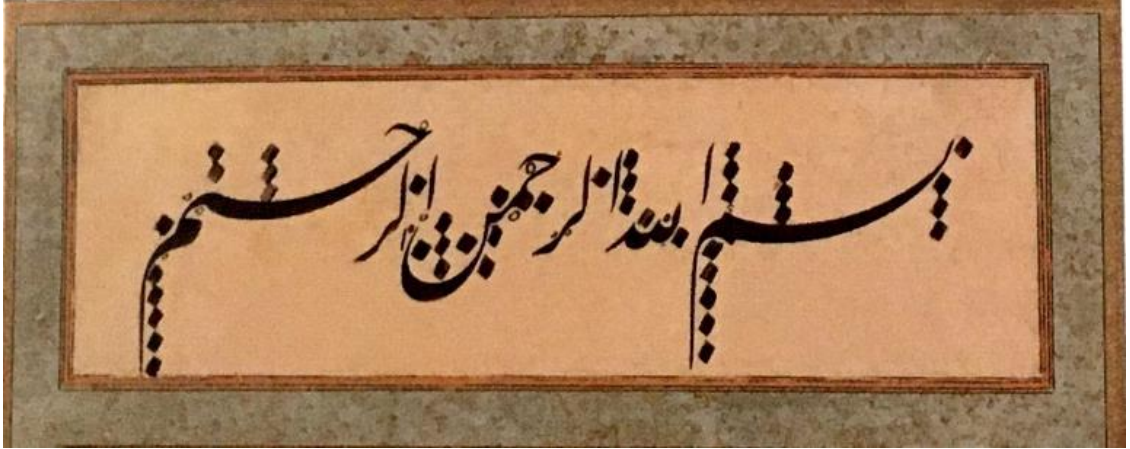

Mustafa Hilmi Efendi
(GÜNDÜZ, Hüseyin, **İSMEK El Sanatları Dergisi**, S. 2: 36)
Muhakkak hatlı.

5. HATTA KULLANILAN TEKNİKLER BAKIMINDAN BESMELE ÖRNEKLERİ

5.1. Meşkler ve Hattın Kendisinin Ön Plana Çıkarıldığı Örnekler

Meşk, hat çalışmasının taslağı, planı, eskizi demektir. Meşk, karalama veya yazı alıştırması/ta'lim anlamına da gelmektedir. Hat sanatının aynı zamanda teknik temelidir.

Şeyhülislam Veliyüddin Efendi
Hattatın noktalarla ölçülendirilmiş meşki
(ALPARSLAN, Ali, **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**: 164-TSM, GY, 220)
Celî ta'lik hatlı.

5.2. Kabartma-Oyma

Halime ŞAHİN
(**İSMEK El Sanatları Albümü 2015**: 89)
Ma'kili hatlı oyma Besmele.

5.3. Gubarî Teknikle ve Yapraklara İşlenen

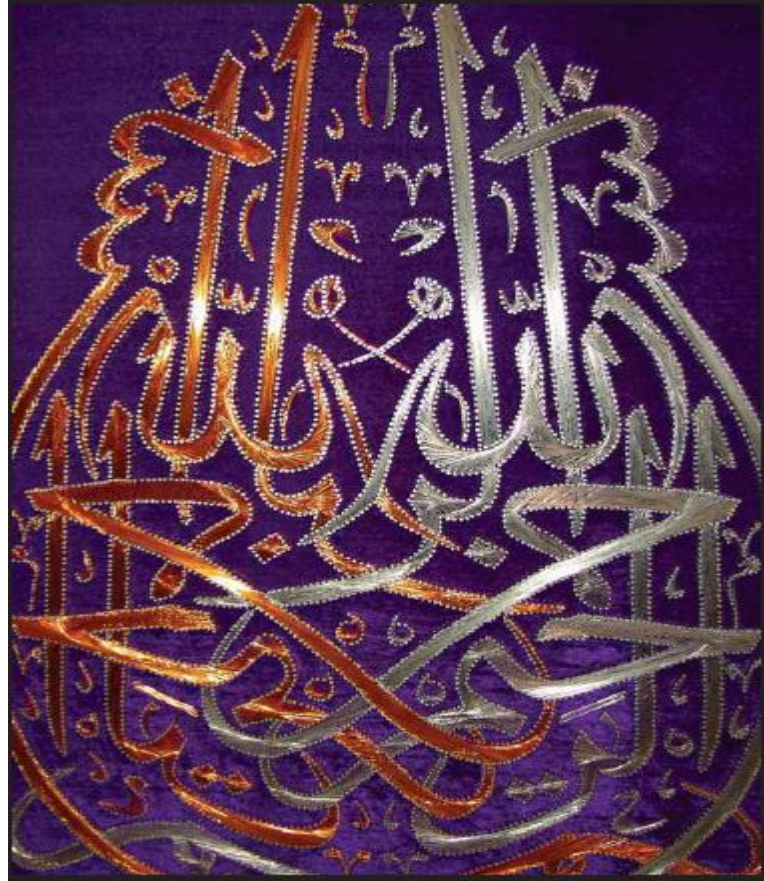
Gubarî, çok ince hat işçiliği demektir. Gubarî ince yazılarıyla bir resim veya başka bir yazı da elde edilebilmektedir. Sözcük Arapçada toz kökünden türetilmiştir.

Nick MERDENYAN
(GENÇ, Ayça, **İSMEK El Sanatları Dergisi**, S. 2: 25)
Bir yaprağın ortasına işlenmiş sülüs hatlı Besmele.

5.4. Filografi Tekniğiyle

Filografi tekniği bir yazı, desen veya resim elde etmek üzere genellikle tahta zemin üzerine çakılan çivilerin arasına ip gerilmesi ile bu teknik uygulanır.

Saim DEVRİLMEZ
(CAN, Işlay, **İSMEK El Sanatları Dergisi**, S. 1: 29)
Celî sülüs hatlı.

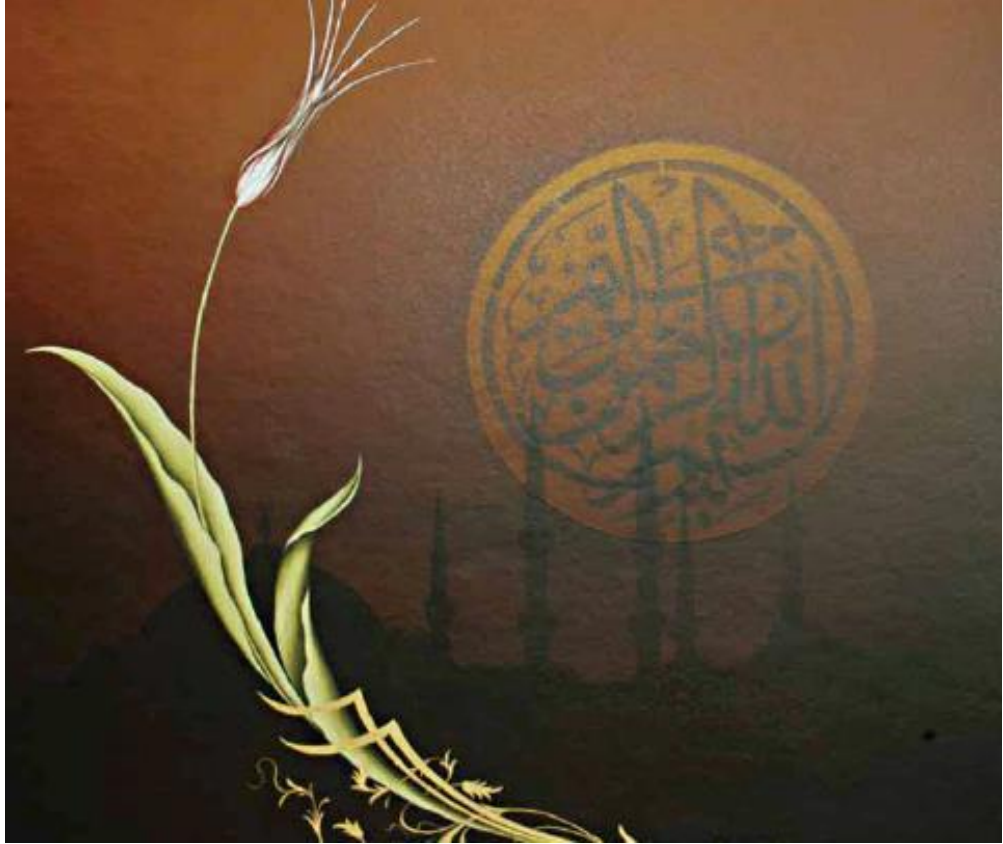
5.5. Sedef ve Metal İşçiliği Kesme Hatlı

Sedef işçiliği, sedef kakma terimleri ile genellikle tahta veya benzeri oyulabilir maddelere oyma usulüyle sedefin uygulanması kastedilmektedir.

Mesut DİKEL
(GÜVEN, İrem, İSMEK El Sanatları Dergisi, S. 10: 45)
Celî sülüs hatlı.

5.6. Resim İçi Hat veya Resim-Hat Birlikteliği

Münevver ÜÇER
(ÜÇER, Kaya, İSMEK El Sanatları Dergisi, S. 2: 33)
Nar motifli Basmale örneği, İstanbul semalarında bir güneş olarak resmedilmiş.
Tevki' hatlı.

5.7. Ebru-Hat Birlikteliği

Ebru, ayrı bir sanat dalı niteliği kazanmıştır. Özel boya ve yapım teknikleri ile kâğıt yüzeylere çeşitli renk ve desenleri işlemek sanatıdır. Bazen de yazmalarda süsleme unsuru olarak kullanılır.

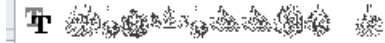
Sadrettin ÖZÇİMİ
(AÇIKGÖZOĞLU, Ahmet Sacit, **İSMEK El Sanatları Dergisi**, S. 11: 46)
Celî sülüs hatlı.

5.8. Dijital Yazılar ile Besmele Örnekleri

Bilgisayar ortamında elde edilen Besmele'lerin önemli bir kısmı mevcut hat örneklerinin görüntü işleyici programlarla oluşturulmaktadır. Bu türden örneklerde de çok sülüs hatlı örnekler kullanılmıştır. Dijital ortamda elde edilmiş Besmele örneklerin bir kısmı ekran koruyucu ve masaüstü arka planı olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır.

Bilgisayar nimetinden faydalanarak hazırlanmış bir Besmele font dizisinde ise yapımcı tarafından kelimenin tam anlamıyla hayalin sınırları zorlanmıştır. “Bismellah_1.ttf, Bismellah_2.ttf, Bismellah_3.ttf, Bismellah_4.ttf, Bismellah_5.ttf,” adlarıyla hzırlanmış dijital fontlarda bilgisayar klavyesindeki her bir harf, işaret ve sembole farklı bir besmele örneği tanımlanmıştır. Örneğin “a” harfini tuşlayıp bu harfi seçtikten sonra Office programında Giriş sekmesinde *Yazı Tipi* menüsünde fontu

Son Kullanılan Yazı Tipleri

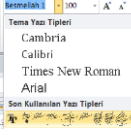

Bismellah_2.ttf, *Yazı Tipi Boyutu*'nu da 100 olarak atadığımızda ve birkaç efekt tanımladığımızda yazdığımız “a” harfi şekline dönüşmektedir.

Bu şekilde beş farklı font dosyasıyla yüzlerce Besmele hattı ve “Allah” lafzı örneği elde edilmiş ve tanımlanmış bulunmaktadır. Bu fontlar Office programlarının imkânları dâhilinde renklendirilebilmekte, vurgulanabilmekte ve efektler uygulanabilmektedir. Bu yazıda ise fontlar herhangi bir bilgisayarda görülebilsin diye aslı hâlleriyle değil resim formatına dönüştürülerek kullanılmıştır.²

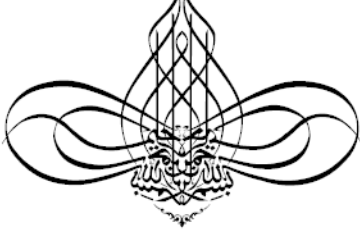

Yayımcının Dijital Ortamda Hazırladığı Fontlardan Örnekler

tff Türü ve Karşılığı	Office Ortamında Yazı Tipi Boyutu'nun 100–150 Birim Arası Seçildiğindeki Görüntüsü	tff Türü ve Karşılığı	Office Ortamında Yazı Tipi Boyutu'nun 100–150 Birim Arası Seçildiğindeki Görüntüsü
Besmella h_1.ttf y		Besmellah _3.ttf U	
Besmella h_1.ttf z		Besmellah _3.ttf X	
Besmella h_1.ttf +		Besmellah _3.ttf 6	
Besmella h_1.ttf !		Besmellah _3.ttf a	

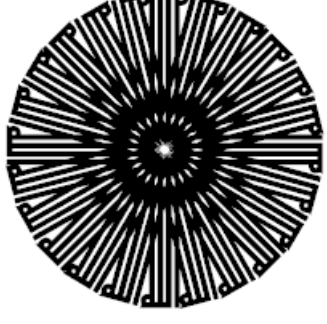
² Font bilgisi: (Copyright notice: Copyright © Mojtaba Kia. 2008. All Rights Reserved. Unique subfamily identification, Besmellah 2, Full font name: Besmellah 2, Name table version:1.001, Postscript font name, Besmellah2, Trademark notice, Mj Farsi Fonts ®, Manufacturer name: Mojtaba Kia, Designer: Mojtaba Kia) <http://www.dafont.com/besmellah-1.font>

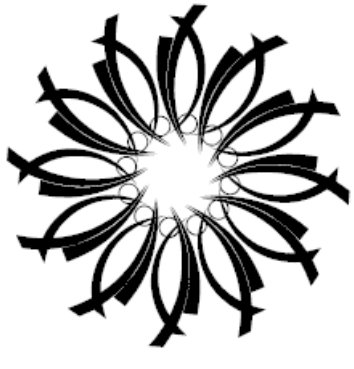
<p>Besmella h_2.ttf A</p>		<p>Besmellah _3.ttf b</p>	
<p>Besmella h_2.ttf C</p>		<p>Besmellah _3.ttf c</p>	
<p>Besmella h_2.ttf D</p>		<p>Besmellah _3.ttf e</p>	
<p>Besmella h_2.ttf E</p>		<p>Besmellah _3.ttf k</p>	
<p>Besmella h_2.ttf J</p>		<p>Besmellah _3.ttf m</p>	

<p>Besmella h_2.ttf K</p>		<p>Besmellah _3.ttf 1</p>	
<p>Besmella h_2.ttf L</p>		<p>Besmellah _3.ttf 2</p>	
<p>Besmella h_2.ttf O</p>		<p>Besmellah _3.ttf 3</p>	
<p>Besmella h_2.ttf V</p>		<p>Besmellah _3.ttf 4</p>	
<p>Besmella h_2.ttf W</p>		<p>Besmellah _3.ttf 5</p>	

Besmella h_2.ttf c		Besmellah _3.ttf 7	
Besmella h_2.ttf e		Besmellah _3.ttf 8	

Sadece “Allah” Lafzı ile Oluşturulan Hatlar

Besmella h_3.ttf /		Besmella h_5.ttf X	
Besmella h_1.ttf ,		Besmella h_5.ttf w	
Besmella h_5.ttf C		Besmella h_5.ttf z	

Besmella h_5.ttf I		Besmella h_5.ttf L	
--------------------------	---	--------------------------	--

6. SONUÇ

Besmele'nin yazımında aklâm-ı sitte öncesinde “ma’kılî ve kûfî”; aklâm-ı sitte itibariyle “muhakkak, reyhanî, sülüs, nesih, tevki, rikaa”; sonrasında ise “ta’lîk, divanî ve rik’a” gibi hatlar ve bunların alt türlerinin yanı sıra pek çok hat çeşidi kullanılmıştır. Hattatlar tarafından hat sanatının imkân ve sınırları dâhilinde ortaya konan Besmele örneklerinin bazılarında istifleme denen metni zemine dengeli ve anlamlı dağıtma tekniği, bazılarında bütün harflerin birleştirildiği müselsel yazı tarzı kullanılmıştır. Besmelelerin bazısında metnin aynadaki yansımasının karşısına resmedildiği müsenna yazı tarzı, kullanılmıştır. Metin iki yana yaslandığı örneklerin yanı sıra elif ve lam harflerinin öne çıkarıldığı örnekler bulunmaktadır. Bazı Besmele’lerde de kabartma-oyma, gubarî, filografî teknikleri kullanılmıştır. Örneklerde sedef kakma veya resim içi hat/resim hat birlikteliği gibi özel teknikler de görülmektedir. Ebru sanatı da hat sanatı ile birlikte yer alabilmektedir.

Kaynakça

- Açıkgözoğlu, Ahmet S. (2011). “Akkâse Ebru”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 11. İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Alparslan, A. (2004). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul,
- Berk, S., (2006). *Hat San’atı Tarihçe Malzeme ve Örnekler*, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Can, I. (2004). “Çiviyle Telin Aşkı Filografî”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 1, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Genç, A. (2006). “Yapraklar ve Tezhip”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 2, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Gündüz, H. (2006). “Türk Hat Sanatında Hilye-i Şerifler”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 2, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Gündüz, H. (2009). “Türk Hat ve Cilt Sanatının Büyük Üstadı Prof. Emin BARIN”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 7. İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Güven, İ. (2010). “Sedefin ve Metalin Ruhuna İnce Bir Dokunuş: Kesme Hat”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 10. İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- (2015). *İSMEK El Sanatları Albümü 2015*, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Üçer, K. (2006). “Lele-i Münevveran İlahi Gücün Simgesi Lale”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 2, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.
- Ünlü, S. (2015). “Geleneksel Sanatların Zarif Çınarı: Cahide Keskiner”, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, S. 20, İBB Hayat Boyu Öğrenme Merkezi, İstanbul.

<http://www.dafont.com/besmellah-1.font> , [2.font](#), [3.font](#), [4.font](#), [5.font](#) Erişim Tarihi: 27.05.2016